

І.Л. БУРАК

СКЛАДАНАЗАЛЕЖНЫЯ СКАЗЫ

З ДАДАНЫМІ ДАЛУЧАЛЬНЫМІ ЧАСТКАМІ

Даданай далучальнай з'яўляецца прэдыкатыўная частка складаназалежнага сказа, якая служыць для выражэння далучальных адносін з галоўнай часткай.

У складаназалежных сказах з далучальнымі адносінамі даданая частка паясняе ўвесь змест галоўнай часткі. Даданая далучальная частка вызначаецца разнародным саставам і аслабленай сувяззю з галоўнай часткай, у якой няма ўказальных слоў і іншых сродкаў (за выключэннем інтанацыйнай незакончанасці), якія служылі б прамымі пасрэднікамі даданай часткі. Пры гэтым галоўная частка афармляецца так, што не патрабуе абавязковага ўдакладнення з боку даданай часткі. Таму паведамленне, змешчанае ў даданай частцы, выступае не як заканамернае, а як спадарожнае, дадатковае ў адносінах да таго паведамлення, якое змешчана ў галоўнай частцы. У складаназалежным сказе даданая далучальная частка мае большую граматычную і сэнсавую самастойнасць, чым іншыя віды даданых частак.

Для сувязі даданай далучальнай і галоўнай частак складаназалежнага сказа ўжываюцца злучнікі і злучальныя словы *што, калі, як, таму, так што* і іншыя, пры дапамозе якіх афармляюцца адносныя, прычынна-выніковыя, заключальныя і іншыя віды далучальных адносін. У адпаведнасці з характарам выражаных адносін вылучаюцца тыпы далучальных частак.

Далучальна-адносныя часткі служаць прадметна-ацэнчай характарыстыкай галоўнай часткі, паказваючы сам факт адносін аформленага імі аднаго выказвання да другога. Далучальна-адносная частка аб'ядноўваецца з галоўнай часткай пры дапамозе злучальнага слова *што*, якое заключае ў сабе змест галоўнай часткі: *У красавіку выдалася добрае надвор'е, што рэдка калі бывае* (І. Мележ). *Жанчына выконвала даручэнні аднаго з партызанскіх атрадаў, аб чым ведаў Саколіч* (М. Лынькоў).

Спявала дзяўчына з праўдзівым пачуццём, што рабіла вельмі добрае і прыемнае ўражанне (Я. Колас). Лёгкі туманок хаваўся ў кустах, ад чаго глухлі гукі (К. Чорны).

Далучальна-заклучальныя часткі афармляюць выніковае заключэнне адносна зместу галоўнай часткі. Далучальна-заклучальная частка аб'ядноўваецца з галоўнай часткай пры дапамозе састаўнога злучніка так што: *Хата стаяла каля самага лесу, так што дроў хапала (Я. Колас). Крайнія хаты стаялі амаль пад самымі соснамі, так што шышкі і хвоя заляталі ў двары (І. Шамякін). Хату Святлана замкнула, ключ паклала на старое месца – пад ганак, так што цяпер яна зусім вольная (Я. Васілёнак). Тут багата было алешніку і рознага другога кустоўя, так што можна было б прыхавацца ад дарогі (М. Лынькоў).*

Далучальна-прычынна-вышковыя часткі паказваюць на прычыну галоўнай часткі і змяшчаюць такое паведамленне, што з'яўляецца вынікам гэтай прычыны. Далучальна-прычынна-выніковая частка аб'ядноўваецца з галоўнай часткай пры дапамозе злучальнага слова *таму* (размоўнае *затым*) і састаўнога злучніка ў выніку чаго: *Яны маўчалі, таму час цягнуўся марудна (І. Мележ). Дзень па-асенням хмуры, таму пад нагамі елак амаль вячэрні паўзмрок (І. Шамякін). Дождж на вуліцы, таму ніхто і не ідзе (Я. Васілёнак). Яму [дрэву] хацелася пабачыць сваіх дзетак, пагутарыць са сваімі роднымі, затым яно і выглядае такім задуменым і смутным (Я. Колас). Прапанова аказалася вельмі каштоўнай, у выніку чаго час апрацоўкі дэталі скараціўся амаль напалавіну (Звязда).*

Сярод дадanych далучальных частак, аналагічных даданым часткам пры злучальнай сувязі, вылучаюцца даданыя азначальныя часткі: *У вадзе ляжаў гіпапатам, якіх і зараз досыць у Афрыцы (Я. Маўр). Высока ў небе кружыў самалёт, за якім уважліва назіралі ўсе партызаны (М. Лынькоў). Недалёка віднелася вёска, куды вяртаўся з пашы статак (С. Баранавых). Перад намі раскінуўся шырокі луг, адкуль даносіліся вясёлыя галасы касцоў (Полымя);*

даданыя часу: *У горадзе яны прабылі амаль да вечара, пакуль не захацелася есці* (Т. Хадкевіч). *Дзед Патап прачнуўся рана, толькі што пачынала развідняцца* (Я. Колас). *Бацька прыехаў позна, калі сцямнела ўжо* (І. Шамякін). *Іду сабе на вуліцы, як раптам нечы голас аклікнуў мяне* (К. Чорны). *Знаёмства з вучнямі і гутаркі з імі занялі добрую гадзіну часу, пасля чаго быў аб'яўлены перапынак* (Я. Колас); даданыя месца: *Я быў на стромкім перавале, куды і хмары не дайшлі* (М. Танк). *Зіма застала сяброў далёка-далёка ў тайзе, адкуль і пісьма няма як паслаць* (М. Ракітны); даданыя ўмовы: *У брызентавым мяшку мы панясём рыбу, калі, вядома, будзе што несці* (В. Вольскі). *Дужа баялася яна Васіля, асабліва калі ўваходзіў ён у злосць* (Я. Колас). *Была адна прапанова, калі яе можна так назваць* (Я. Колас); даданыя ўступальныя: *Ім хочацца пабачыць Мартына Рыля і яго карабін, хоць пра гэта яны не гавораць* (Я. Колас). *Лугавой – чалавек злосны, хоць гэта ён хавае звычайна* (І. Мележ). *Просім да стала, хоць на сталае ў нас убога* (Я. Колас). *Маці смяецца, хоць смеху не чуваць* (М. Зарэцкі); даданыя параўнальныя: *З выгляду гэта быў прыгажун-мужчына, як часам любяць гаварыць між сабой жанкі* (А. Кулакоўскі). *Брыгада павінна была пераправіцца і сабрацца ў Загальскім лесе, як яны і дамовіліся з Ермаковым* (І. Мележ). *Я пішу куды-небудзь мой ліст, як у песні п'яецца* (Я. Колас). Яны адрозніваюцца ад аналагічных недалучальных частак тым, што служаць не абавязковым, а дадатковым паведамленнем адносна зместу галоўнай часткі складаназалежнага сказа. У складзе далучальных частак могуць быць указальныя займеннікі, займеннікавыя прыслоўі, асабовыя займеннікі, якія заключаюць у сабе змест галоўнай часткі (поўнасцю ці часткова), лексічныя паўторы асобных слоў з галоўнай часткі, часціцы і мадальныя словы пры злучніках, спецыфічныя сродкі сувязі – далучальныя злучнікі (у *выніку чаго, пасля чаго* і інш.).

Сувязь паміж галоўнай і даданай далучальнай часткамі ў складаназалежным сказе аслаблена не толькі семантычна, але і інтанацыйна.

На стыку гэтых частак заўсёды існуе працяглая раз'яднальная паўза, якая папярэджвае аб наяўнасці дадатковай інфармацыі і надае структуры складаназалежнага сказа перарывісты характар. Інтаніраванне галоўнай часткі істотна адрозніваецца ад інтаніравання даданай далучальнай часткі выразна акрэсленай зменай тону пасля раз'яднальнай паўзы. Перарывістасць структуры складаназалежных сказаў сведчыць аб нематываванасці даданай далучальнай часткі.

Даданая далучальная частка заўсёды размяшчаецца ў складаназалежным сказе пасля галоўнай часткі: *Аканіца зачынена шчыльна, таму сталовая лямпа можа грэць на поўны агонь* (П. Пестрак).